ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΩΣ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΟΥΜΕ

αμφισβήτηση της δυνατότητας της γνώσης από την αρχαιότητα

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

1. Η σκεπτικιστική πρόκληση – Διαφορετικά είδη σκεπτικισμού

- Εξοικείωση με τις έννοιες του δογματισμού, του σκεπτικισμού κτλ.
- Ο σκεπτικισμός αποτελεί αφετηρία γόνιμης κριτικής και ανταλλαγής επιχειρημάτων.
- Αναζήτηση κριτηρίων και στέρεων θεμελίων βάσει των οποίων κάποιες εντυπώσεις και σκέψεις μπορούν να χαρακτηριστούν ως αξιόπιστες, προκειμένου να υπερνικηθούν οι υπερβολικές σκεπτικιστικές αμφιβολίες.

Σοβαροί περιορισμοί στην ικανότητά μας να συλλαμβάνουμε με τον νου μας την πραγματικότητα.

"Δογματικοί είναι όσοι διατυπώνουν την άποψη ότι τα πράγματα μπορούν να γίνουν κατανοητά", λέει ο Διογένης ο Λαέρτιος. Υπάρχει μια ειδικότερη αλλά βασική για τη γνωσιολογία σημασία της λέξης "δογματισμός", την οποία για πρώτη φορά χρησιμοποίησε ο Καντ, προκειμένου να δηλώσει όποιον διατυπώνει απόψεις σε φιλοσοφικά θέματα χωρίς να έχει προηγουμένως υποβάλει σε κριτικό έλεγχο τις γνωστικές δυνατότητές του.

Η τόσο επίμονη και διεισδυτική επιχειρηματολογία των σκεπτικιστών αποδεικνύεται εξαιρετικά χρήσιμη, αφού διατηρεί το πνεύμα σε εγρήγορση, ώστε να μην παρασυρθεί σε αβασάνιστες διαβεβαιώσεις. Οι τρόποι των σκεπτικών μπορεί να μη μας πείθουν σήμερα ότι η γνώση είναι ανέφικτη και αυτό συμβαίνει διότι η επιστήμη, με τα όργανα που διαθέτει και τις μετρήσεις στις οποίες επιδίδεται, είναι σε θέση να ξεπεράσει τον υποκειμενισμό και τη σχετικότητα των αντιλήψεων και να καταλήξει σε αντικειμενικές ως επί το πλείστον διαπιστώσεις. Δεν παύουν ωστόσο οι τρόποι αυτοί να υπογραμμίζουν τους επιστημολογικούς κινδύνους που διατρέχει ο κοινός νους, κάθε φορά που δεν υποβάλλει σε εξονυχιστικό έλεγχο τα δεδομένα του ή δεν είναι έτοιμος να αναθεωρήσει τα συμπεράσματά του.

(*βιβλίο του εκπαιδευτικού*, σ. 40)

α) Αμφισβήτηση της δυνατότητας γνώσης και επιδίωξη της αταραξίας (αρχαίος σκεπτικισμός)

Προσωκρατικοί, Σοφιστές, Σωκράτης, αλλά κυρίως οι Πυρρώνειοι σκεπτικοί (Πύρρων από την Ηλεία, 3ος αι. π.Χ.).

Η γνώση που επιζητούν οι επιστημονικές και φιλοσοφικές θεωρίες είναι ανέφικτη

⇓

ε π ι δ ί ω ξ η α τ α ρ α ξ ί α ς

⇑

ε π ο χ ή

⇑

για κάθε θέμα υπάρχουν δύο αντίθετες αλλά ισοσθενείς απόψεις

Τρόποι σκεπτικιστών (Αινησίδημος, Αγρίππας, μας τους παρέδωσε ο Σέξτος Εμπειρικός)
Ακαδημαϊκοί σκεπτικοί (Καρνεάδης).

β) Νεότερες μορφές σκεπτικισμού

1) Ακραία μεθοδολογική αμφιβολία: υπάρχει κάτι για το οποίο δεν μπορώ να αμφιβάλλω;

• Μεθόδος του Ντεκάρτ.
• Αξιολόγηση των επιχειρημάτων του Ντεκάρτ για την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού – επισήμανση των αδυναμιών της φιλοσοφίας του.
• Προβληματισμός αναφορικά με τη σχέση σώματος και ψυχής που εισηγείται ο Ντεκάρτ.

Ο νεότερος σκεπτικισμός διαφέρει σ' ένα βασικό σημείο από τον αρχαίο: δεν αρνείται την εμπλοκή του σε φιλοσοφικές αναζητήσεις, όπως ο αρχαίος. Αντίθετα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος τους. Σχετίζεται με συγκεκριμένες φιλοσοφικές θεωρίες και συχνά έχει μεθοδολογικό χαρακτήρα.

- ✓ Ρενέ Ντεκάρτ ή Καρτέσιος (17ος αι.)
- ✓ Ακραία μορφή σκεπτικισμού – αναζήτηση στέρεων θεμελίων για την γνώση

- ✓ Αδυναμία να ξεχωρίσουμε με βεβαιότητα την κατάσταση του ύπνου από εκείνη της εμπειρίας όταν είμαστε ξύπνιοι
- ✓ Αμφιβολία για την ύπαρξη λογικομαθηματικών σχέσεων
- ✓ Υπόθεση του «μοχθηρού δαίμονα»
- ✓ cogito ergo sum
- ✓ Δυισμός
- ✓ Επιχειρήματα για την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού
  - Η ιδέα της τελειότητας έχει εμφυτευθεί στον ατελή νου μας αναγκαστικά από κάτι τέλειο, δηλαδή τον Θεό
  - Η τελειότητα κρύβει μέσα της την ύπαρξη (η ανυπαρξία είναι κάτι το ατελές)
  - Ο πανάγαθος Θεός δεν μπορεί να μας παραπλανά

όμως

  - Η ιδέα της τελειότητας μπορεί να σχηματιστεί και χωρίς την ύπαρξη του Θεού
  - Η ύπαρξη είναι διαφορετική από τις έννοιές μας

2) Ο σκεπτικισμός ως αποτέλεσμα μιας ορισμένης θεώρησης των βασικών στοιχείων της γνώσης

- ✓ Σύμφωνα με τον Χιουμ, η γνώση μας για τον κόσμο προέρχεται αποκλειστικά από τις αισθήσεις μας.
- ✓ από αυτές τις επιμέρους, ατομικές παραστάσεις στον νου μας δεν μπορούμε να συμπεράνουμε με σιγουριά πως υπάρχουν συνεχή και συμπαγή υλικά αντικείμενα που τις προκαλούν
- ✓ αν εξετάσουμε προσεκτικά το εσωτερικό της πνευματικής μας δραστηριότητας, που μοιάζει με ένα "θέατρο" χωριστών παραστάσεων, δε θα βρούμε κάποια ενιαία ψυχή, όπως πίστευε ο Ντεκάρτ
- ✓ Ο Χιουμ υποστηρίζει ότι οι σκεπτικιστικές αμφιβολίες για τη δυνατότητά μας να συλλάβουμε κάποια σταθερή υφή της πραγματικότητας, δεν πρέπει να μας οδηγήσουν σε αδιέξοδο όσον αφορά τις πρακτικές μας ασχολίες.

Η αναγκαία σύνδεση μεταξύ αιτιών και αποτελεσμάτων είναι το θεμέλιο της συναγωγής μας από τις πρώτες στα δεύτερα. Το θεμέλιο της συναγωγής μας είναι η μετάβαση που προκύπτει από την καθ' έξιν ένωσή τους. Συνεπώς αυτά τα δύο είναι το ίδιο πράγμα. [...] Για να συνοψίσουμε, η αναγκαιότητα είναι κάτι που υπάρχει στον νου, όχι στα αντικείμενα και δεν είναι ποτέ δυνατόν να σχηματίσουμε την παραμικρή ιδέα γι' αυτήν, εάν τη θεωρήσουμε ποιότητα των σωμάτων. Είτε δεν έχουμε καμία ιδέα της αναγκαιότητας είτε αυτή δεν είναι παρά ο καθορισμός της σκέψης να περνάει από αιτίες σε αποτελέσματα και από αποτελέσματα σε αιτίες σύμφωνα με την εμπειρία της σύζευξής τους"

(Ντ. Χιουμ, *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, βιβλίο πρώτο: Για τη νόηση*, εισαγωγή-μετάφραση Μαρία Πουρνάρη, XIV κεφάλαιο: "Για την ιδέα της αναγκαίας σύνδεσης", 20, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998, σ. 317-318)

"[Ο Χιουμ] προσδίδει στον συνειρμό των ιδεών (association of ideas) το ουσιαστικό του περιεχόμενο, ταυτίζοντάς τον περισσότερο με την πρακτική των πολιτισμικών και συμβατικών μορφωμάτων και λιγότερο με μια θεωρία για τον ανθρώπινο νου. Κατά συνέπεια, ο συνειρμός των ιδεών εξυπηρετεί μια συγκεκριμένη πρακτική δικαίου, πολιτικής οικονομίας, αισθητικής και ούτω καθεξής. […] Συγκροτεί έτσι έναν πολυσχιδή κόσμο της εμπειρίας, […] το σημείο εκκίνησης μπορεί πράγματι να είναι τα ατομικά μέρη, αλλά τα μέρη αυτά ενέχουν μεταβάσεις, περάσματα, "ροπές" που κυκλοφορούν από το ένα στο άλλο. Οι ροπές αυτές γεννούν συνήθειες. Δεν πρόκειται στ' αλήθεια για την απάντηση στο ερώτημα: "τι είμαστε;" Είμαστε συνήθειες, τίποτε άλλο από συνήθειες - η συνήθεια να λέμε "εγώ". Και ίσως να μην υπάρχει πιο ικανοποιητική απάντηση ως προς το ζήτημα του εαυτού".

(Ζ. Ντελέζ, *Εμπειρισμός και υποκειμενικότητα*, μετάφραση-επιλεγόμενα-σχόλια Παναγιώτης Πούλος, εκδ. Ολκός/Μικρή Άρκτος, Αθήνα 1995, σ. 11-12)